

УДК 908 (477.7)

Міронова І.С., Миколаївський навчально-науковий центр Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова

Міронова Ірина Сергіївна (1976 р.н.). У 1998 р. закінчила історичний факультет Миколаївського державного педагогічного університету. Старший викладач кафедри історичних дисциплін та українознавства Миколаївського навчально-наукового центру Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова. Коли наукових досліджень – культура національних меншин Півдня України у 20-30-ті роки ХХ ст.

Краєзнавча робота серед національних меншин Півдня України в 1920-30-ті роки

У статті автор розкриває діяльність державних національних краєзнавчих установ та дослідників Півдня України. Проаналізовано їх внесок у національно-культурне відродження 1920-х – першої половини 30-х років. Автор доходить висновку, що хоча краєзнавча робота в другій половині 1930-х років була згорнута, вона сприяла збереженню не тільки рідної мови та культури, а й допомогла розвинути національну свідомість.

In article the author opens activity of the state study of local lore establishments and scientists of the South of Ukraine. Their contribution to national – cultural revival 1920 – first half 30th years is analyzed. The author comes to the conclusion that though study of local lore work in second half 1930th years was curtailed, it promoted preservation not only the native language and culture, but helped to develop national consciousness either.

Питання розвитку краєзнавчої роботи серед національних меншин на сучасному етапі є досить актуальним, тим більше, що Південь України є регіоном з багатонаціональним населенням. Значно зрос інтерес дослідників до питань регіональної історії, робляться спроби осмислити й узагальнити досвід краєзнавчої роботи. Автор даної статті робить спробу показати розвиток краєзнавства серед національних меншин Півдня України у 1920-30-ті роки.

Питанням краєзнавчої роботи національних меншин України присвятили свої праці В.В.Бездрабко, Н.П.Ставицька [1] та ін. Однак ця проблема розглядалася в загальнореспубліканському масштабі, і тому доцільно буде проаналізувати її стосовно Півдня.

В 1920-х роках в Україні було здійснено спробу налагодити систематичні дослідження історії та культурних традицій етнічних груп населення України. В системі Всеукраїнської академії наук створювалися відповідні підрозділи, які мали реальну допомогу та підтримку з боку вищих органів державної влади і управління України, Народного комісаріату освіти, Центральної комісії по роботі з національними меншинами, відповідних місцевих структур.

Важливу роль у дослідженні національних меншин в 1920-х роках відіграла Етнографічна комісія при ВУАН. У складі її працювали такі провідні науковці, як В.А.Камінський, Д.М.Ревуцький, Є.А.Рихлік та інші. В планах Етнографічної комісії уже в першій половині

1920-х років знаходимо теми по вивченю різних аспектів історії, життя та побуту єврейського, польського, німецького, білоруського, болгарського населення України. О.Б.Курило працював над розробкою тем “Німці в Україні”, “Молдавани в Україні”; професор О.Ніщинський вивчав культуру і традиції єврейського та польського населення; П.Попов та К.Квітка – білоруського; С.Рихлік – чеського; С.Цветко – болгарського [2].

В 1929 р. при Етнографічній комісії ВУАН був заснований Кабінет національних меншин, який у зв’язку з поставленими завданнями вдавав програми і анкети на мовах народів, які проживали в Україні. Пізніше, в 1933 р., як і вся етнографічна комісія, Кабінет національних меншин був реорганізований в СІМК (Спілка Інституту матеріальної культури), а через рік – в Інститут матеріальної культури, який пізніше був перейменований в Інститут археології АН УСРР [3].

Першим завданням Кабінет національних меншин поставив сконцентрувати навколо себе наукових робітників, які працювали над вивченням культури національних меншостей. Таким чином, членами та добровільними співробітниками Кабінету нацмен при ВУАН стали професор В.Жирмунський (Ленінград), лектор Одеського німецького відділу Інституту народної освіти (ІНО) А.О.Штрем (досліджували переважно німецькі діалекти, фольклор і етнографію), дослідники С.І.Цветко (вивчав городництво у болгар в Україні й болгарський фольклор) та К.В.Квітка (аналізував ритмічні паралелі в болгарсько-українських піснях) [4]. Кабінет мав зв’язок з Одеською німецькою секцією краєзнавства і німецьким семінаром в Одеському ІНО [5].

Для проведення краєзнавчої роботи серед національних меншин, вивчення їхнього побуту, історії, культури застосовувалися не тільки краєзнавчі організації. До роботи залучалися всі місцеві активи культосвітніх робітників, а також саме населення національних меншин. Краєзнача робота висвітлювалася в журналі, який вдавався Комітетом краєзнавства, а також в етнографічних збірниках [6]. У коло проблем, які вивчалися, входили: питання історії колонізації, побуту, соціально-економічних взаємин тієї або іншої національності, участь її у революційному русі, зберігання пам’яток старовини [7].

Краєзнавча робота була нерозривно пов’язана з роботою музеїв. Тому, надаючи великого

значення дослідженю національних меншин, НКО УСРР пропонував враховувати потребу відображення матеріальної культури, побуту й мистецтва національних меншин, що мешкали на території, яку досліджував музей в його збирках та експозиціях; проводити заходи щодо збирання речей з матеріальної культури національних меншин; відкривати в музеях нові відділи, підвідділи чи кутки [8].

Активну участь у вивченні етнічних груп Півдня України брали Всеукраїнський музей єврейської культури в Одесі, Зінов’ївський музей [9], національні секції (вірменська, болгарська, угорська, грецька, польська, єврейська, німецька та ін.) [10], а також краєзнавчі гуртки при Зінов’ївській та Рівненській трудових школах Зінов’ївської округи [11].

Маючи на увазі протягом короткого часу організувати музей речей обрядового вжитку та народної медицини, Етнографічна комісія займалася збиранням відповідних речей і запрошуvalа взяти участь місцевих етнографів для збирання потрібного для цього матеріалу. Таким чином, в 1928 р. у цій діяльності взяв участь 81 етнограф Півдня України [12].

У 1921 р. в Одесі виникає гурток по вивченю історії єврейської літератури та культури. Учасниками його стали студенти вищих шкіл. Вони влаштовували наукові доповіді, семінарські заняття, створили бібліотеку із книг з історії єврейської літератури. За ініціативою інтелігенції гурток по вивченю історії і культури виник серед болгарського населення Миколаївщини [13].

Досить багатогранною була також діяльність по дослідженю національних меншин місцевих осередків при ВУАН. Вагомі здобутки у цьому напрямі на початку 1920-30-х років мало Одеське наукове товариство при ВУАН. Воно регулярно проводило комплексні експедиції по дослідженню німців, молдаван, євреїв, зініціювало створення відповідних карт з позначкою місць їх компактного проживання.

Дослідження національних меншин знаходимо також у створеній у 1923 р. Одеській комісії краєзнавства, яка спиралася на досвід таких відомих учених, як М.Василенко, В.Лепський, П.Тутківський, А.Лобода, О.Фомін, І.Шмальгаузен та інші. Зокрема, в Одеській комісії краєзнавства дослідження національних меншин здійснювались співробітниками та активом Етнографо-діалектичної і Соціально-економічної

секції Б.Бурзуком, С.Волковим, С.Цвєтком, С.Загоровським та іншими [14].

У період 1920-30-х років помітну роботу з вивчення побутових традицій та фольклору населення Півдня України проводила фольклорно-етнографічна секція Одеської комісії краєзнавства Академії наук України [15]. Окрім української народної творчості, вивчалися питання побуту та фольклору національних меншин регіону – болгар, німців, чехів та ін.

Матеріали про побут, культуру, революційну діяльність єврейського населення Півдня України були зібрані в єдиному в Україні музеї єврейської культури імені Менделе Мойхер Сфорим в Одесі. Збирачі фольклору зафіксували сотні різноманітних зразків єврейської вокальної та інструментальної музики, носіями якої на той час були селяни, робітники, студенти, школярі, представники інтелігенції, різноманітні верстви міського і сільського населення Півдня України. Це свідчить, що до кінця 1930-х років єврейський фольклор активно функціонував як складова частина художньої культури діаспори.

Серед вітчизняних дослідників народної музики гідне місце належить Мойсею (Моше Ахарону) Яковичу Береговському (1892-1961), який зробив помітний внесок у вивчення музичного фольклору єврейського населення України. Серед його досліджень є записи, зроблені від мешканців старих землеробських колоній – Калініндорфу (Велика Сейдеменуха), Бобрового Кута та ін. на території Миколаївської округи, а також в Одесі та Херсоні [16].

З 1928 по 1933 рр. М.Я.Береговський працював у кабінеті музичної етнографії, що входив до складу інституту єврейської культури Академії наук України. У 1936 р. він дослідив музичний побут старих єврейських землеробських колоній Півдня України. Було занотовано десятки вокальних та інструментальних зразків, що суттєво поповнило фонд подібних записів, проведених у 1930 р. в Одесі, Тирасполі, Херсоні. Зафіксовані єврейські пісні різних жанрів – ліричні, сімейно-побутові, обрядові, насамперед весільні, наспіви без слів і т.п., а також зразки інструментальної народної музики. Інформантами та виконавцями єврейських народних пісень Півдня України були представники різних соціальних верств – селяни, робітники, службовці, студенти, артисти, школярі: Моті Стариков, Доба Фінкельштейн, Гітл Гугкина, М.Тольчинська, Гор, Зельда Шпінкер, А.Левін, Адель Перлштейн,

С.Хелфан, Фаня Решетникова, Доба Островська, Б.Примис, Мотл Форейтер, Герман Шухер, Абрам Мільон, Абрам Ладиженський [17].

М.Я.Береговський – автор понад 40 наукових праць, серед яких: “Чужомовні й різномовні пісні в єреїв України, Білорусі й Польщі”, “Взаємні впливи в єврейському і українському музичному фольклорі”, “Шолом Алейхом і фольклор” [18], “Еврейские народные музыкально-театральные представления” [19]. Найбільш вагомим наслідком праці вченого є п'ятитомна антологія “Єврейський музичний фольклор”. Вона узагальнюла багаторічну збирацько-дослідницьку діяльність. Наслідки його науково-дослідницької діяльності свідчать, що традиційна музична культура єврейського населення України завжди розвивалася й функціонувала в умовах взаємодії з іншими етномузичними культурами, не втрачаючи при цьому свого національного стилю і емоційно-образного змісту.

З 1929 по 1939 рр. збиранням єврейських народних пісень Півдня України займалися М.Яновський, Хейтин, Ю.Енгель, І.Бліндер. Тематика пісень в ці роки характеризується впливом радянської ідеології на фольклор єврейської меншини. Про це, зокрема, свідчать назви пісень: “Про щасливе життя у колгоспах”, “Про роботу на заводах”, “Про Сталіна”, “Про колективізацію”, “Про смерть Кірова”, “Про стахановців” та ін. [20].

В другій половині 1920-х років на Південній Україні були також проведенні наукові експедиції по вивченню болгар, німців, молдаван, греків тощо. Матеріали з етнографії болгар зосереджувалися головним чином на сторінках “Вісника Одеської комісії краєзнавства” при Українській Академії наук [21].

Серед активних дослідників-болгаристів у згаданий період помітною була наукова діяльність Сергія Івановича Цвєтко – послідовника видатного вченого, академіка М.С.Державіна – болгарина за національністю. Серед досліджених питань – “Хайдутські пісні в с.Тернівці Миколаївського повіту на Одещині”, “Обряд і пісня, зв’язані з сівозміною”, “Весільні звичаї і пісні у болгар на Херсонщині” [22] та ін. Описуючи хід весільного обряду, С.Цвєтко звертає увагу на його музичне оформлення національними піснями, танцями, інструментальною музикою. Але, записуючи пісенний фольклор болгар Півдня України, С.Цвєтко, як і більшість етнографів, не зафіксував їх мелодії.

Найбільш характерні особливості болгарського весілля були темами його виступів на засіданнях Одеської комісії краєзнавства, а також окремих публікацій, наприклад, “Весільні звичаї і пісні у болгар на Херсонщині”, “Болгарське весілля в Тернівці на Миколаївщині”. Порівнюючи весільні обряди різних болгарських поселень Півдня України, С.І.Цвєтко засвідчував спільність багатьох їх елементів, хоча “пісні мало чим подібні між собою” [23].

Окрім фольклорних проблем, у коло наукових інтересів С.І.Цвєтка входили питання етнографічного характеру, зокрема – існування і особливості розвитку народних промислів південноукраїнських болгар, насамперед килимарства, вишивання та інших різновидів рукоділля [24]. Цікавили вченого й інші сторони побутового життя населення південноукраїнського краю. Він досліджує народнопоетичну творчість, записує прислів’я, загадки, казки, різні звичаї, замовлення, особливості народного лікування і т.п. Визначається не тільки етнографічний чи фольклорний факт, а й його місце в народному побуті, мовленні, взагалі у певному прояві й значенні у соціальному житті [25].

У болгарських поселеннях Одещини (Благоєво, Кошково) С.І.Цвєтко знайшов досить цікаві зразки болгарського пісенного етносу, субатські, хороводні (“на хоро”) пісні, колядки та інші пісенні жанрові різновиди. Декілька наукових праць С.І.Цвєтка було надруковано ще за його життя. Але більша частина дослідницьких матеріалів залишилась у рукописному стані і зберігається в архівах та музеях України, насамперед Одеси, Києва, Харкова.

З 1920-х років в Україні активізувалась науково-дослідницька робота в історичному, етнографічному, лінгвістичному й фольклорно-музичному напрямах. На Півдні України найбільш помітними стали зусилля вчених Одеської комісії краєзнавства Академії наук України. До складу її німецької секції входили: професор німецької філології Ленінградського університету В.Жирмунський, його асистент А.Трьом, одеський вчений Г.Штайнванд та деякі інші дослідники. На той час питання побуту німців були малодослідженими, а вивчення традиційної музичної культури значно ускладнювалося з причин “відсутності місцевих зібрань пісень із перших часів заселення колоністів із Німеччини” [26]. Своєрідним підсумком наукової діяльності німецької секції став випуск спеціального

тому “Вісника Одеської комісії краєзнавства” у 1929 році.

В.Жирмунський пов’язував вивчення народної пісні з іншими питаннями народознавства. Свої висновки вчений узагальнив у статті “Розвиток народознавства в німецьких колоніях Півдня України”. За свідченням дослідника, які базувалися на результатах фольклорних спостережень, “рідною мовою німецьких колоністів є місцевий сільський діалект, яким вони повсякденно спілкуються в сім’ї та з односельцями. Кожна колонія розмовляє своїм особливим діалектом, вивезеним поселенцями з Німеччини або ж створеним в новій батьківщині через змішання декількох різних говорів” [27].

А.Трьом у праці “Еволюція німецької народної пісні в Україні” узагальнив власні спостереження пісенного жанру, розподіляючи його розвиток на декілька етапів: 1) XV-XVI ст.; 2) XVII-XVIII ст.; 3) XIX – початок XX ст. Саме третій етап, на думку дослідника, вирізняється впливом на німецьку пісенну культуру української та російської пісенності. У 1920-30-ті роки пісенний фольклор південноукраїнських німців мав чисельні зразки і різноважове розгалуження [28].

В Одеській округі вивченням історії і культури грецького населення займалася організована в травні 1927 р. Секція вивчення грецької національної меншини в Україні Одеської комісії краєзнавства при ВУАН. Секція досліджувала також історичні пам’ятники грецького населення Одеси [29]. Результати робіт (в липні – вересні 1927 р.) секретаря секції Феохарія Георгійовича Феохаріді знайшли своє зображення в праці “Грецька військова колонізація на півдні України наприкінці XVIII та початку XIX ст. (Поселення під містом Одесою)”, надрукованій в одному з випусків “Вісника Одеської комісії краєзнавства” [30]. Ф.Г.Феохаріді прискіпливо вивчав матеріали Одеського крайового архіву, зокрема ті, які стосувалися грецьких військових поселень Півдня України. З кінця 1920-х років в Одесі виходили збірки “Вісник Одеської Комісії краєзнавства при Українській Академії наук. Секція для вивчення грецької нацменшості”. Український текст на титульних сторінках подавався й у грецькій транскрипції. Окрім цього, в українському тексті видання не раз вживалася грецька мова [31].

Отже, в 1920-х – на початку 30-х років склалися системи установ, що займалися досліджен-

ням історії та культури національних меншин, яка складалася з науково-дослідних інститутів, комісій (Етнографічна, Гебраїстична, історико-археографічна), наукових асоціацій, товариств, музеїв. Видавалися наукові збірки, журнали, що висвітлювали діяльність вчених і краєзнавців-аматорів, покращалась підготовка національних наукових кадрів. Але проведення культурно-масової роботи на місцях, діяльність наукових та громадських установ були підпорядковані потребам не національного відродження, створення національного менталітету, а будівництва радянського засобу життя.

Відзначаючи позитивний досвід Одеського єврейського та інших музеїв України, що проводили роботу по збиранню історико-культурного матеріалу з минулого та сучасності національних меншин, треба виділити ряд суттєвих недоліків, які, на наш погляд, мали місце в їх діяльності. Це відсутність єдиного координаційного органу, дублювання рядом академічних струк-

Література

1. Безрабко В.В. Журнал "Краєзнавство" та його роль у розвитку історичних регіональних дослідень 1920-1930-х рр.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. – Харків, 1999. – 258 с.; Ставицька Н.П. Діяльність Всеукраїнської Академії наук з дослідження історії та культури національних меншин в Україні (20-30 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. – К., 1994. – 192 с.
  2. Ставицька Н.П. Діяльність етнографічної комісії при ВУАН по дослідженню національних меншин // VII Всеукраїнська наукова конференція "Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність" (Матеріали пленарного та секційних засідань). – Ч. I. – Ків: Рідний край, 1995. – С. 69-70.
  3. Демиденко Л.А. Культура и быт болгарского населения в УССР. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 15-16.
  4. Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. Р-413, оп. 1, спр. 485, арк. 21, 56.
  5. Там само, арк. 51-53.
  6. Державний архів Миколаївської області, ф. Р-161, оп. 1, спр. 1165, арк. 47.
  7. Там само, спр. 1167, арк. 65.
  8. Там само, ф. Р-2, оп. 1, спр. 1436, арк. 129.
  9. Бюллетень етнографічної комісії Всеукраїнської Академії наук. – 1928. – № 10. – С. 7.
  10. Розуменко Ю.Г. Краєзнавча діяльність на півдні України в 1920-х – 1930-х рр. // IV Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. – К., 1989. – С. 37-38.
  11. Бюллетень етнографічної комісії Всеукраїнської Академії наук. – 1928. – № 10. – С. 11.
  12. Там само, с. 12-18, 71.
  13. Савчук В.О. Громадські та наукові форми краєзнавства у вивченні історії культури національників меншин у 20-30-х рр. XX ст. // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – К.: Рідний край, 1997. – Вип. 2. – С. 148.
  14. Там само, с. 160-161.
  15. Інститут рукописів Національної бібліотеки НАН
- тур дослідницької роботи, що розпорошувало наявні творчі сили, недостатня робота по залученню широких кіл населення до співробітництва. Разом з тим участь музеїв в дослідженнях національно-культурної спадщини етнічних груп населення важко переоцінити, оскільки вони були своєрідною ланкою, що зв'язувала центральні наукові установи з установами на місцях.
- Історико-етнографічна робота, що проводилася під керівництвом Всеукраїнської академії наук, дала змогу виявити дійсний стан розвитку національних спільнот, сприяла прискоренню проведення мовної реформи, відродженню національної свідомості. Вже з другої половини 1930-х років внаслідок різкої зміни офіційної державної національної політики подальші дослідження припиняються. Ліквіduються науково-дослідницькі центри та відділи. Умови розвитку культурно-художніх традицій національних меншин як всієї України, так і південного її регіону, були на півстоліття різко змінені.
- України ім. В.І.Вернадського (далі – ІР НБУ), ф. XXXVII, 224, арк. 1.
16. Макаренко О.П. Нариси з історії етномузичної культури Півдня України. – Миколаїв: Редакційно-видавничий відділ МДДУ, 2001. – С. 99.
  17. Береговский М. Еврейский музыкальный фольклор. – М.: Государственное музыкальное издательство, 1934. – С. 259-267.
  18. Макаренко О.П. Вказ. праця. – С. 107.
  19. Береговский М. Еврейские народные музыкально-театральные представления. – К.: Дух і Літера, 2001. – 646 с.
  20. ІР НБУ, ф. 190, № 144, арк. 1-39.
  21. Макаренко О.П. Вказ. праця. – С. 86.
  22. Цвєтко С.І. Весільні звичаї і пісні болгар на Херсонщині (село Тернівка на Миколаївщині) // Вісник Одеської комісії краєзнавства. – Ч. II-III. – Одеса, 1925. – С. 217-238.
  23. Там само, с.217.
  24. Макаренко О.П. Вказ. праця. – С. 90.
  25. Там само, с. 91.
  26. Там само, с. 122.
  27. Жирмунский В.М. Итоги и задачи диалектологического и этнографического изучения немецких поселений СССР // Советская этнография. – 1933. – № 2. – С. 51.
  28. Макаренко О.П. До проблеми етномузичної культури німців Причорномор'я // Матеріали 2-ї Миколаївської обласної краєзнавчої конференції "Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження". – Т. 1. – Миколаїв, 1997. – С. 66-68.
  29. Наседкина Л.Д. Социально-политическая, экономическая и культурная жизнь греческого населения Украины 20-е – начало 30-х годов: Дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. – К., 1993. – С. 138.
  30. Калмакан І. Греки на Одещині // Еврейские вести. – 1996. – № 1-2. – С. 4.
  31. Там само, с. 4.

Надійшла до редколегії 10.09.2003 р.